

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Cilt VI. Sayı: 3

1948 Mayıs - Haziran

GÖÇEBE TÜRK BOYLARINDA EVLÂTLIK
MÜESSESELERİYLE İLGİLİ GELENEKLER

ABDÜLKADİR İNAN

§ 1. Orta Asya göçebe kavimlerinde evlâtlık edinme müessesesi ve onunla bağlı gelenek ve görenekler hakkında şimdiye kadar, bizim bildiğimize göre, ciddi bir inceleme yapılmış değildir. Orta Asya ve Siberya göçebe ve yarı göçebe kavimlerinin içtimaî müesseselerini inceleyenler, ellerindeki pek mahdut ve eksik materyallere dayanmışlardır. Rus hukukçularından ve yüksek idarecilerinden bazıları bu materyallerden faydalanarak Rus sömürgelerinde çalışacak memurlara ve yerlilere mahsus mahkemelerde iş görecek adliyecilere rehber olmak üzere Yakut, Kırgız, Kalmuk, Buret ve kısmen Kafkasya kavimlerinin aile, evlâtlık ve miras meseleleriyle ilgili örf hukuklarına dair eserler yazmışlardır. Fakat bütün bu çalışmalar etnoloji sahasasında yapılması icabeden inceleme ve araştırmaların ancak başlangıcını teşkil ederler.

§ 2. Malûm olan bir gerçektir ki, bir kavmin dilini ve halk edebiyatını bütün incelikleriyle öğrenmeyen bir yabancı etnografin örf, âdet ve geleneklere ait tesbit ettiği materyallar daima kontrole muhtaçtır. Bir kavmin dilini ve halk edebiyatını bilen etnograflar bile oymaklarda muhafaza edilmekte olan çok "mahrem,, geleneklere nüfuz edemezler. Hele yabancı seyyahların yol notlarını çok şüpheli materyaller olarak kabul etmek gerektir. Yakutların aile kurumu ve boy teşkilâtı hakkında Seroşevski tarafından yazılan eser ("Yakutlar,,) bir zamanlar önemli

kaynak sayılmıştı. Halbuki bu eserin neşrinden 18 yıl geçtikten sonra Yakut ailesine dair Seroşevski'nin verdiği malûmatın çoğu yanlış olduğu bu sahada tam yetkili olan Ionov tarafından isbat edildi (Jivaya Starina, 1914, S. 317-372).

Göçebe kavimlerden yetişen folklor ve etnografya meraklısı aydınlar da, bugünkü cemiyetlerin ahlâk telâkkilerine aykırı olan örf ve gelenekleri tesbit etmekten çekinirler ; ırkdaşlarının "gülünç,, veya "gayri ahlâkî,, âdetlerini yabancılara bildirmeğe "milli duygu,, ları mani oluyor. Meselâ Grodekov'un muhbirlerinden biri ("Sırderya eyaleti Kırgızları ve Kara-kırgızlar,, sahife 98) *Sexual hospitalite* hakkında sorulan suale "böyle şey olmak değil, düşünülmez bile,, demiştir (Grodekov'dan naklen Alfred Hudson, *Kazak Social Structnr.* New Haven 1938, S. 48). Çokan Velihanov, Kazak-Kırgız ve Kara-Kırgızlar'ın örf ve âdetlerinden bahsederken Kara-Kırgızlar'ın her türlü "uygunsuz,, geleneklerini tesbit ettiği halde, kendi kabilesi olan Kazak-Kırgızlar'ın "uygunsuz,, âdetlerini açığa vurmaktan çekinmiştir. Meselâ, "Kızoynak,, "Kurdaşlık hakkı,, "yenge ile küçük kayın birader arasındaki münasebetler,, den bahsetmiyor. Halbuki Velihanov'un Kara-Kırgızlar'da müşahede ettiği "uygunsuz,, âdetlerin hepsi Kazak-Kırgızlar'da da vardı.

İşte bu millî veya kavmî gururdan doğan "hissiyat,, birçok örf ve âdetlerin bütün çıplaklığı ile tespit edilmesine engel oluyor. Halbuki bu "mahrem,, âdet ve örfler etnolojinin birçok karışık ve karanlık meselelerini çözmeğe ve aydınlatmağa yararlar.

§ 3. XIX. yüzyılın başlarından şimdiki zamana kadar Orta Asya göçebe kavimlerinin örf ve âdetlerini tetkik eden etnografyacıların tesbit ettikleri materyallerden faydalanarak eski Türk ve Moğollar'ın içtimaî müesseseleri ve bu müesseselerin menşeleri hakkında birçok etüdler yapılmış ve türlü nazariyeler ortaya konulmuştur. Bu etüdlere çoğunda metod bakımından iki türlü önemli aksaklık görülmektedir: 1. Tespit edilen gelenek ve âdetleri çok eski devirlerden beri değiştirilmeden muhafaza edilmiş gibi kabul etmek ; 2. Bir içtimaî müessesenin tarihi ve menşei tetkik konusu olarak alındığı zaman, yalnız o müessese ile sıkı bağlı âdet ve geleneklere önem vererek, bu müessese ile çok eski devirlerde ilgisi olması muhtemel olan başka âdetleri, tetkik konusu çerçevesinden dışarı bırakmak.

Metod bakımından birinci nevi aksaklık örnekleri birçok etütlerde görülebilir. Burada bizim konumuzla yakından ilgili olan bir iki örnek göstermekle iktifa edeceğiz. Çarlık Rusyasının en ileri gelen sosyoloji bilginlerinden etnografya profesörü N. Haruzin (Yurid obıçayı Yakutov. Etnog. Oboz. 1898, No.2, S. 41) Yakutlar'ın ancak yakın akrabadan evlâtlık edindiklerini kaydetmektedir ki, bunun eski bir âdet olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Evlâtlık müessesesi konusu üzerine önemli bir etüd yayınlayan Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu da bu metod aksaklığın-

dan kurtulmamıştır. Bu etüd başından sonuna kadar şu mutaleaya dayanmaktadır :

"En eski Türk hayat tarzını ve dilini aynen muhafaza eden Yakutlar, Türk teamül hukuku bakımından da orijinalitelerini tamamen muhafaza etmişlerdir. Buna göre evlâtlık müessesesinin en orijinal tipini bütün teferruatı ve şekilleri ile Yakutlar'da bulmak imkânına malikiz „ (Türk Hukuk ve İktisat tarihi, Mec. II. s. 100).

Malûm olan bir gerçektir ki " en eski Türk hayat tarzını aynen muhafaza eden „ bir Türk boyu mevcut değildir. Çoktan yıkılmış, dağılmış eski içtimaî müesseselerin ancak enkazlarını, geleneklerini az veya çok muhafaza etmiş Türk boylan bahis konusu olabilir. Bu bakımdan Yakutlar, eski Türk müesseselerinin kalıntılarını, şamanizm gelenekleri müstesna, diğer göçebe Türk boylarından daha çok muhafaza etmiş değillerdir. Hele Türkler'de evlâtlık edinme müessesesinin eski şeklini ararken, XIX. yüzyılda müşahade edilen Yakut hayatı pek az bilgi vermektedir. Evlâtlık meselesi miras meselesiyle bağlı olduğu için, kabile hayatı ve teşkilâtının inhilalinden sonra yeni hayat şartlarına ve yeni hukuk telâkkilerine uydurulmuştur. Aynı durumu, İslâmî aile hukuku ve Rus kanunları yürürlükte olan Kırkız - Kazaklar'ın bazı boylarında da görüyoruz. Yakın akrabadan evlâtlık edinme âdeti işte bu yeni hayat şartları neticesinde meydana gelmiş yeni bir âdettir.

Bu giriş ile Orta Asya kavimlerinde evlâtlık edinme müessesesini incelerken kaynakları ve materyalleri dikkatle kullanmanın lüzumuna işaret etmek istedim.

§ 4. Muhtelif Türk kavimlerinde evlâtlık edinme ile ilgili tören, hukuk münasebetleri ve gelenekler birçok etnografyacılar tarafından tesbit edilmiştir. Bu etnografyacıların çoğu, tören ve geleneklerden ziyade bu müesseseden doğan hukuk münasebetlerine önem vermişler ve bu münasebetlere göre evlâtlık edinmenin daha eski şekli hakkında mütalealarda bulunmuşlardır. Halbuki bu müessesenin eski şeklini son zamanlardaki hayat şartlarının doğurduğu hukuk münasebetlerine göre değil, sırf bir gelenek olarak devam eden törenlerde "içtimaî müstehase„ halinde yaşayan unsurlara göre aramak gerektir. Tetkiklerinde sırf hukuk münasebetlerini gözönünde tutan bilginler, Türk kavimlerinde evlâtlığın ancak yakın kardeşlerden alındığına ve bunun eskiden kalma bir kaide olduğuna hükmetmişlerdir. Meselâ profesör N. Haruzin "Yakutlar'da hukukla ilgili âdetler,“¹ adlı etüdünde şöyle diyor:

"Kabile teşkilâtı yasına göre yabancı şahıs kabile üyesi olamaz. Binaenaleyh yabancı kabileden erkek çocuk evlâtlık olarak alınamaz. Ancak kız çocuk alınabilir. Evlâtlık, babalığının soy adını taşır, onun

¹ N. Haruzin : Yuridiceskiye obiçayi Yakutov. (Etnog. Obozreniye, 1898, kn. XXXVII, No, 2, S. 41),

ekzogami dairesinden evlenemez,,. N. Haruzin'in mütaleasına göre, "evlâtlığın ancak yakın akrabadan alınması,, kabile teşkilâtı yasaı icabı olarak kabul edilmektedir. Bu mütaleanın yanlışlığını ileride göreceğiz.

Yakut teamül hukukuna ait en önemli kaynakların verdiği malûmat Ahmet Caferoğlu'nun yukarıda adı geçen değerli etüdünde hülâsa edilmiştir (S. 100-108). Bu kaynakların hiç birinde Yakutlar'ın ancak yakın akrabadan evlâtlık edindiklerine dair kayıt yoktur.

Kazak-Kırgızlar'da evlâtlık edinme âdet ve töreni hakkında en mu-fassal malûmat Grodekov'un "Sırderya eyaleti Kazak-Kırgızları ve Kara Kırgızları,, adlı çok önemli eserinde verilmiştir. Buna göre evlâtlığa Kırgız dilinde "ençiles bala,, (yani "mülkte hissesi olan çocuk,,) denir. Evlâtlık, öz evlâdın bütün haklarına malik olur. Ana ve babasının rı-zasıyla evlât alınır. Çocuk değiştirme ancak akraba arasında olur. Ev-lâtlık alınırken, şöyle bir tören yapılıır: " Bozkaska ,, (yani alnında bir işareti olan boz koyun) kurban kesilir; tanıklar hazır bulunur. Kurba-nın "aşıklı kemiği,, ni aksakal (yani soyun ihtiyarı) çocuğun eline verir. Evlâtlık çocuk, orada bulunanlara göstererek bu kemiğin etini yer. Kız evlâtlığa "'oyluk kemiği,, vermek de mümkündür. Evlâtlık analığın göğsüne dokunur. Bu evlât olma sembolüdür. Evlâtlık, kovulursa ona kalın (yani evlenme masrafı) veya "ençi,, (muayyen bir hisse) verilir. Evlâtlık kabilesini değiştiremez; öz babasının kabilesine mensup sayılır. Bununla beraber babalığının kabilesinden evlenemez ,, (Grodekov, Kı-rgızı; Kara-kırg..., s. 37-38).

Kazak-Kırgızlar'ın türlü boyları arasında ve birbirinden uzak böl-gelerinde on yıldan fazla süren müşahedelerimize ve Kazak-Kırgızlar'ın eski töre, görenek ve geleneklerini çok iyi bilen Nayman, Kıpçak, Ar-gın, Kanglı ve Alçın beylerinden tespit ettiğimiz malûmata göre, evlâtlık edinmeye ait Kazak-Kırgız töre ve geleneklerini şöyle hülâsa edebiliriz:

7. Evlâtlık yakın akrabadan alınır,sa, törene ehemmiyet verilmez, ocuk dünyaya geldiği saatte anasından uzaklaştırılır ve analığın bu-lunduğu çadıra götürülür. Analık güya lohusa imiş gibi yatakta bul-nur ve doğum temsili yapar. Lohusa ve çocuk için yapılan tören bu evde yapılır. "Bozkaska,, kurban kesilir. Çocuğun beşiğine "aşıklı ke-mik» konulur.

2. Uzak akrabadan, fakat kendi soyundan alınan evlâtlık için ba-balığın yakın akrabaları toplanır, çocuğa babalığın külahını giydirirler. Analığın sütünü emzirirler, yahut emme temsili yaptırırlar. Ocağa yağ parçası atılır. Saçı saçarlar. Bozkaska kurban kesilir.

3. Evlâtlık ekzögami dairesi dışından alınır,sa, tören çok mutantan olur. Babalığın yakın ve uzak akrabaları toplanırlar. Bozkaska, bazan beyaz deve, alnında işareti olan (töböl) at kurban kesilir. Çocuğun eline kurbanlığın "aşıklı kemiği (asıktı yilik),, verilir. Kemik, kırılmamış olacaktır. Evlâtlığın öz babasına ve soydaşlarına hediyeler (at - ton)

verilir. Evlâtlık, babalığın ayakları arasından geçirilir ve analığının yahut babalığının soyundan ihtiyar bir kadının memesini emer yahut koklar.

4. Evlâtlığın hukukî durumu:

a) Çocuklarını evlâtlığa verenler geri alamazlar; b) Evlâtlık gerek öz babasının ve gerek babalığının ekzogami dairesinden evlenemez; c) Evlâtlık öz evlâdın bütün hukukuna maliktir; d) Evlâtlık edindikten sonra, babalığın erkek çocuğu dünyaya gelirse, evlâtlığın öz babası oğlunu geri istemek hakkını haizdir; e) Öz evladı taretmek hakkı gibi, evlâtlığı taretmek hakkı da yalnız babalığın değil, kabilenin hakkıdır; f) Evlâtlık, haklı olarak taredilirse, öz evlâdın hakkı olan "at ton,, (yani elbise ve binecek at) alır ve kendi boyuna döner.

Evlâtlık edinme geleneklerine göre "Kız evlâtlık,, için tören yapmak mecburiyeti yoktur. Kız evlâtlık yalnız yakın akrabadan alınır. Umumiyetle kız evlâtlık edinme çok yeni zamanda âdet olmuştur.

§ 5. Evlâtlık edinme müessesesinin eski şekli hakkında mütalea dermeyan etmek için, yukarıda söylediğimiz veçhile XIX-XVIII. yüzyıllarda tesbit edilen örf hukukuna ait materyallerin verdikleri malûmat kâfi değildir. Çünkü bu yüzyıllarda göçebe boyların aile hayatını ilgilendiren örf ve töreleri, bir yandan Rus ve Çin kanunlarının, diğer yandan da şeriatın tesiri altına düşmüş bulunuyordu. Bundan dolayıdır ki, biz bu müessesenin eski şekli hakkında bir fikir edinmek için itimada değer kaynakların ancak törenlerde ve folklorlarda muhafaza edilen eski unsurlar olduğuna kaniiz.

Yukarıda tavsif edilen Kazak-Kırgız töreninde yaşatılan eski unsurlar tahlil edilirse görülecektir ki, eski devirlerde evlâtlık ancak yabancıardan, yani kabilenin ekzogami dairesi dışından alınmıştır. Bunu ispat eden unsurlar şunlardır:

a) Evlâtlık edinme için yapılan törende baba çadırının ocağına çocuğun eliyle yağ parçası atılması.

b) Kesilen kurbanlığın " Bozkaska ,, , yani alnında leke ve işaret bulunan hayvan olması;

c) Evlâtlığa "aşıklı kemik,, verilmesi;

d) Evlâtlık analığının memelerini emmesi veya sembolik olarak dokunması, törende yaşatılan bütün bu unsurlar ata (cedd-i âlâ) ruhu veya boy koruyucusu sayılan ruhun şerefine yapılan şamanî âyin ve kurban törenlerinde görülen unsurlardır.

İlkel zihniyete göre cedd-i âlâ, kendi soyunun içersine kendi kanından olmıyan yabancıların sokulmasını istemez. Yabancı (yad) herşeyden önce düşmandır. Cedd-i âlâ şerefine yapılan kurban ayinine yabancı iştirak ettirilmez. Fakat ilkel devrin ağır hayat şartları boy ve soyun kuvvetlenmesini, büyümesini, inkırazdan kurtaracak tedbirlerin alınmasını talep etmiştir. Hayat şartlarının talebiyle ata (cedd-i âlâ) kültürünün talepleri arasında meydana gelen bu tezadı, kabile geleneklerinin mu-

hafızı olan kam (şaman) halletmek yolunu tutmuştur. O da "cedd-i âlâ,, ruhunu veya kabile hamisi sayılan ruhu evlâtlığın öz soyundan olduğuna inandırmak, yahut soyuna alınmasına müsaadesini almak için ayin yapmak.

Ekzogami yasasına riayet eden boyların düğün âdetlerinde muhafaza edilen bazı unsurlardan anlaşılıyor ki, cedd-i âlâ ruhu, öz soyuna sokulan yabancı kadınlardan bile hoşlanmamıştır. Gelin, kayın babasının ocağına secde eder ve yanan ateşe yağ parçaları atar ; çocuk doğuncaya kadar kayınbaba çadırının kapısı yanında oturmağa mecburdur. Kocasının mensup olduğu oymağın adını (yani "cedd-i âlâ,, adını) söylemesi yasaktır. Güveyleyler için de böyle yasaklar vardır. Çünkü o da karısının kabilesine yabancısıdır.

Kesilen kurbanlığın "bozkaska,, olması da bu törenin çok eski devirlerden kalma gelenek olduğunu göstermektedir. "Bozkaska,, eski şamanizm kurbanıdır. Profesör Zelenin bu kurbanı totemcilik devriyle ilgili bulmaktadır³. Alnında bir işaret bulunan hayvanlar, ruhların müstesna iltifatına ve lûtfuna mazhar oldukları için, bir damga (işaret) taşıdıklarına inanılmıştır.

Evlâtlık edinme töreninde çocuğa kurbanlığın aşıkli kemiğinin verilmesi, kabileye alınan yabancı ile cedd-i âlâyı barıştırma sembolüdür. Yakutlar'da düşman kabileler barıştıkları zaman aşıkli kemik mübadelesiyle barışı teyit ederler. Büyük düğünlerde bu kemik yabancı misafirlere verilir (Seroşevski, Yakut, 438; Yakut düğünü. Jiv. St. IV, 366). Ekzogami yasasına bağlı kalan Başkurt boylarında bu kemik "yeğen,, (yani kız evlâdın çocukları) hakkı telâkki edilirdi. "Yeğen,, ise, ekzogami yasasına göre yabancısıdır; bununla beraber dayı olan kabile üzerinde bir çok hakkı vardır.

Evlâtlığın, analığının veya evlâtlık edinenin soyundan bir kadının göğsüne dokunması veya memesini emmesi çok eski bir devrin, ihtimal ki anaerki topluluğunun, hatırasıdır.

Evlâtlık edinme töreninde muhafaza edilen bu unsurlar çok eski devirlerde evlâtlığın ancak ekzogami çevresi dışından, yabancı kabileden alındığını göstermektedir. Gerek Yakutlar'ın ve gerek Kırgız-Kazaklar'ın bu müesseseye ait âdetlerini tesbit edenler, "evlâtlık babalığının kabilesinden evlenemez,, maddesini ehemmiyetle kaydediyorlar ki, evlâtlık akrabadan alınmış olsaydı, bu kayda lüzum görülmezdi. Diğer cihetten, eski devirlerde evlâtlık edinmekten maksat kabilenin büyümesi, kuvvetlenmesi olduğuna göre akrabadan, yani kabile içinden, evlâtlık edinmenin mânası yoktu.

§ 6. Evlâtlık edinme töreninde muhafaza edilen unsurlardan çıkardığımız neticeyi destanlarda muhafaza edilen eski unsurlar da teyit

³ Zelenin. Kult ongonov v Sibiri, M.-L. 1936, sah. 302, 309. «Bozkaska» hak. yine bk. Çokan Velihanov, Soçineniya, sah. 17.

ediyor. Kırgızlar'ın Manas destanında evlâtlık edinme birkaç yerde tasvir ediliyor, meselâ:

a) Kalmuk Hanı'nın oğlu Almanbet, Manas'ın babası ve anası tarafından evlâtlık olarak kabul ediliyor. Manas'ın anasının memelerinden süt akıyor. Bir memesini Manas emiyor, birini de Almanbet emiyor. Böylece Kalmuk prensi Manas'la kardeş oluyor (Radloff, Proben, V, 60-61).

b) Yolay oğlu Bolat, düşmanlarından kurtarmak için, halası tarafından başka bir kabileye kaçırılıyor ve Köçmes adlı bir zengin tarafından evlâtlık ediliyor. Evlâtlık edinme töreni şöyle tasvir edilmektedir: Köçmes Bay'ın karısı dokuz oğul anası idi. Bolat'ı gördükten sonra memesinden süt geldi. Kocasına "bu çocuğu evlât edinelim,, dedi. Yatağına yattı, "gebeyim, çocuk doğuracağım,, dedi. Kara şamanı çağırdılar. "Lohusa,, ya lâzım gelen her şeyi yaptılar. Nihayet çocuk "doğdu,,. Köçmes Bay'a müjdelediler. Büyük düğün yapıldı (Proben, V, 467-69). Manas destanındaki bu törenlerde babalığın rolü görülüyor: evlâtlık analık tarafından kabul ediliyor ve en önemli unsur da süttür.

c) Manas'ın oğlu Simetey düşman çocuklarını "kardeş,, yapmak için anasının memesini emzirdi (Proben, V, 318).

d) Yakutlar'ın rivayetine göre, Borogös boyunun beği (toyon Lögöy) yabancı bir boydan evlâtlık almış ve ölümünden sonra bu çocuk boyun beyi olmuştu (Seroşevski, Yakutlar, 453).

Destanlarda tavsif edilen evlâtlık edinme âdetleri gösteriyor ki, eski devirlerde evlât sahibi olanlar dahi yabancıyı evlâtlık almışlardır. Eski boy teşkilâtı için, yukarıda kaydedildiği vechile (§ 5), evlâtlık edinmekten maksat çoğalmak, büyümek olduğuna göre böyle olması tabii idi. Ocağını söndürmemek, neslini devam ettirmek maksadiyle evlâtlık edinmek ocak ve ailenin daha çok tekâmül ettiği çağlarda belirmiştir.

§ 7. Eski toplulukların yerine gelen yeni topluluklarda evlâtlık edinme müessesesinin bağlı bulunduğu aile müessesesinde miras, şahsi mülk hakları gibi çok mütekâmil değişiklikler neticesinde yeni hukuk telâkkileri ve münasebetleri meydana geldi; "akrabalık,, mefhumu çok dar bir daireye inhisar etti. Durum böyle olunca, evlât sahibi olanlara evlâtlık vermenin "uşak,, ve hizmetçi vermekten farkı olmayacağı kanaati yerleşti. Evlâdı olmıyanların da ancak "akraba,, dairesinden evlâtlık almaları âdet oldu. Satın alma yoluyla "evlâtlık,, edinme gibi âdetler işte bu yeni topluluklarda görülmüştür. Kazak-Kırgızlar'ın evlâtlık anlamını ifade için kullandıkları "ençiles bala,, (yani mülkte hissesi bulunan çocuk) terimi de, şüphesizdir ki, bu devirde icadedilmiş yeni bir terimdir. Son yıllarda yazılan bir Kazak-Kırgız sözlüğünde bu terim şöyle izah edilmektedir: "ençiles bala- şekil bakımından babalığın mülküne ortak, hakikatte ise ücretsiz çalıştırılan uşak,, (Begaliyev ve Gavrilov, Kazakca-Rusca Sözlük, s. 108). Bu izah, Kazaklar'da boy teşkilâtının çö-

zülüşünden sonraki evlâtlıkların durumu bakımından aşağı yukarı doğru sayılabilir. Hiç şüphe yoktur ki, boy teşkilâtının kudretli çağında bütün kabile üyeleri arasında, nazarî de olsa, tam müsavat bulunuyordu. Boya mensup biri diğerine "uşaklık,, etmezdi. Çin kaynaklarının verdikleri malûmata göre, Orta Asya kavimlerinden Vu-huan'lar yüz ve bin çadırılık cemaatlere ayrılarak oymak'lar teşkil ederlerdi. Bunlarda uşaklık yoktu; büyüklerinden en küçüklerine kadar herkes kendi işini kendi görür, birbirine uşaklık etmezlerdi (Hyacinth, I, 152). Eski Türkler'de "hizmetçi,, ve bu günkü anlamıyla "uşak,, mefhumunu ifade eden terime raslamıyoruz. "Uşak,, eski Türkçede "çocuk,, demektir. Kazak-Kırgızlar "hizmetçi,, yerine "yiğit,, kelimesini kullanırlar. Destanlarda "kul,, ve "köng,, den başka "uşak,, dan bahsedilmiyor. Bazı lehçelerde tesadüf edilen "yalçı,, (ücretle çalışan) terimi varsa da, yeni şartlar içinde meydana gelmiştir.

Yeni anlamıyla "uşaklığın,, kabile hayatında nasıl meydana geldiğini "zengin Boylit ile yoksul Bordoy,, adlı bir Yakut hikâyesinden tahmin etmek mümkündür. Bu hikâyede yoksul Bordoy'un kendisi uşaklığa teslim töreni tavsif edilmiştir. Yoksul Bodoy zengin Boylit'a " beni uşaklığa al! ,, diyor. Boylit " seni alacağım, babanı ve kardeşlerini besliyeceğim. Fakat sadakatle hizmet edeceğine and iç! ,, diyor. Bordoy derhal kemikten yapılmış bıçağını çıkarıp serçe parmağını kesiyor ve kaniyle kayın ağacı kabuğuna damgasının resmini yapıyor. Sonra kanlı bıçağını yalıyor " bu günden itibaren uşağın oluyorum ,, diyor (Potanın, Oçerki S. Zop. Mongolii, IV. 641 ; Seroşevski. Yakuti, s. 471).

Bu hikâyede tavsif edilen tören eski " anda ,, törenine mahsus unsurları ihtiva etmektedir. Yeni içtimaî ve iktisadî şartların meydana gelmesiyle boyun kendi içinde beliren "uşaklık,, gibi bir "bid'at,,ı meşru göstermek için eski "anda,, ve "evlâtlık,, müesseselerinin geleneklerine dayanmak mecuriyeti hissedilmiş olsa gerektir.

Yakut lehçesinde "uşak,, mefhumu "hammaççıt uol,, (yani "kımıldıyan oğul,,) kelimesiyle ifade edilir; uşak, Yakutlar'ın aile karşılığı olarak kullandıkları "kergen,, in üyesi sayılır.

§ 8. Eski Uygur vesikalarından anlaşıldığına göre bu kavimde satın alma yoluyla evlâtlık edinme âdeti olmuştur⁵. Fakat bu âdetin eski evlâtlık edinme müessesesiyle ilgisi olmadığı muhakkaktır. Çocuk alım satımına ait senetlerin üslûbu ve dili eski evlâtlık müessesesinde kullanılan üslûp ve dil değil, şehirli ve kasabalı büyük tüccarların ve çiftçi zenginlerin konuştuğu dil ve üslûptur. Bu senetlerle satın alınan çocuklar " evlâtlık ,, dan ziyade emekleri daha ucuza mal olan uşaklar ve işçilerdir.

⁵ Prof. Dr. A. Caferoğlu, Türk teamül hukukunda evlâtlık... (Türk Huk. ve İktisat Mec. C, II. 108-109).

Uygurlar'ın içtimaî teşkilâtlarını, evlâtlık edinme için eski geleneklere dayanan tören yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz. Her halde Uygur tüccarı için "tören,, den ziyade yazılı ve mühürlü senetler daha kıymetli olmuştur. Bununla beraber daha unutulmamış geleneklerin zoriyle satın aldıkları çocukların "uşak,, lıgını, "evlâtlık,, adıyla meşru göstermeğe mecbur olmuşlardır.

Bu vesikalardan birinde oğulluğa verilen çocuğu babalık, miras meselesinde öz evlâdı ile müsavi tutacağını taahhüt ediyor (ZÎV, 1932, I, S. 138-139); demek oluyor ki, öz evlâdı olan Uygurlar da evlâtlık edinmişlerdir. Bir vesikada oğlunun babalığına doğru hizmet edeceği hakkında kayıt vardır. Bütün bunlar gösteriyor ki, Uygur vesikalarından eski evlâtlık müessesesi hakkında fikir edinmek güçtür. Şehir hayatı ve çok gelişmiş tarım kültürüne malik olan Uygurlar'da eski geleneklerin ancak silik izleri kalmış olacaktır; uşaklığı "evlâtlık,, perdesi altında saklamak temayüllerini de eskiden kalma "kabile gururu,, geleneği ile izah etmek mümkündür.

§ 9. Evlâtlık edinme müessesesinin kölelik olduğu hakkında bir nazariye vardır⁸. Fakat kölelik müessesesi insanlık tarihinde yeni içtimaî hadise olduğuna göre evlâtlık edinme müessesesinin menşei olabileceği şüphelidir. Etnografya araştırmalarından edindiğimiz bilgilere dayanarak bu müessesenin çok eski devirlerde, ihtimal ki anaerki çağında, meşru sayılan "döl alma,, âdetinde aramak lâzım geldiği kanaatindeyiz.

Eski Romalılar'da ve Araplar'da çok açık olan bu âdetin, Orta Asya göçebe kavimlerinde de gizli kapalı olarak muhafaza edildiğini biliyoruz.

Arap müelliflerinin verdikleri malûmata göre, bu âdete **استبضاع** denirdi.

Bu âdet şöyle izah edilmektedir : " Cahiliyet devrinin nikâh şekillerinden biri de şu idi: Koca, karısı ay başından kurtulur kurtulmaz ona "git, falanla münasebette bulun,, derdi. Gebe kalmadıkça ona yaklaşmaz, gebelik anlaşıldıktan sonra isterse tekrar münasebette bulunurdu. "Döl alma,, necip bir çocuk elde etmek maksadiyle yapılırdı. Döl, kahramanlık, civanmertlik gibi vasıflarıyla tanınmış yüksek adamlardan istenirdi. Buna **استبضاع** nikâhı denirdi,,⁹. "Okyanus,, müellifi **الاستبضاع** kelimesini izah ederken "Hindistan'da Kabil 'alec'lerinin, yani asla bir din tutmıyan taifenin kendi zevceleri içre erkek salıvermelerine itlâk olunur; oraya Arap'tan iri yarı biri geldikte dölünü almak için dey-

⁸ Prof. Dr. A. Caferoğlu, aynı makale, S. 99.

⁹ Şükrü el-Alusî **بلوغ العرب في احوال العرب** Bağdat, 1314, C. II, S. 3. **استبضاع** hakkında bk. **النساء لابن القيم**, Mısır basması I, 98-99.

yusluk eder,, (Cilt III, sahife 311) diyor¹⁰. Bu müellif *döl alma* âdetini "dinsiz,, lere atfederek aynı âdetin Araplar'da da bulunduğunu sükûtle geçiyor.

Eski avcı ve göçebe Orta Asya kavimlerinin bazı aşağı zümrelerinde bu "döl alma,, âdetinin bulunduğunu etnografyacılar tarafından toplanan materyallerden anlıyoruz. Daha XIX. yüzyılın ortalarında Kara-Kırgızlar'da bu âdetin bulunduğu hakkında Kazak-Kırgız rivayeti vardır. Bu rivayete göre Abılay Han'ın torunu Kenesarı'yı esir alan Kırgızlar güzel kızları vasıtasıyla asil prensin dölünü almak istediler. Fakat Kenesan dölünü vermekten imtina etti ve öldürüldü. Yakutlar'ın zevcelerinin başka biriyle münasebetten doğan çocuğu öz evlât olarak kabul etmesi, kocası uzun müddet evinden ayrılan kadınların "gayrı-meşru,, çocuklarını kendi evlâdı sayması¹¹ "döl olma,, âdetinin "meşru,, sayıldığı bir devirden kalma geleneklere dayanır.

Bu âdet hakkında eski Oğuzlar'da da bir hatıra bulunduğu Dede Korkut'un bir hikâyesinden anlaşılmaktadır. Salur Kazan'la beraber Abhazlar'a esir düşen Oğuz çobanı, Abhaz melikine şöyle diyor: "mere kâfir, Kazan'ın anası ihtiyarlamıştır, oğul vermez; döl almak istersen kara gözlü kızın varsa götür, Kazan'a ver!¹²,, Oğuz ozanı "döl alma,, âdetini biliyor, fakat, asil insanların iğrendiği bu âdeti, Abhaz kâfirlerine atfediyor.

"Döl alma,, âdetinin bazı eski Türk boylarında bulunduğunu ortaya koymak tarihi kaynakların Türk kadınlarının afilliği ve namusluluğu hakkında verdikleri malûmatlara uymamaktadır. Daha şamanlıktan ayrılmamış olan Oğuz boylarının kadınlarından bahseden İbn-Fadlan, örtünmedikleri halde iffetli olduklarını söylüyor¹³. XI. yüzyıl müelliflerinden Gardizî "malûmdur ki Türk kadınları pek pakize olurlar» (معلوم است که زنان ترکان سخت پاکیزه باشند) diyor¹⁴. Plano Karpini ve Marko Polo gibi Avrupalı müellifler de aynı sözleri tekrarlamışlardır.

VI. Yüzyıl Gök Türk örf ve âdetlerinden bahseden Çinli vakanüvislere göre "birisinin karısıyla gayri meşru münasebette bulunanlar idam olunurdu,,.

Doğruluğunda hiç bir şüphe olmıyan bu tarihî haberler ataerki (pederşahi) ailenin en mütekâmil safhasında bulunan hakan ve yabguların karargâhları çevresinde - zamanına göre kültür merkezlerinde - bulunan boylara aittir. Bu çevrede bulunan boylar, asaletli boylar olup "ilin sağrısı,, ("memleketin bel kemiği,,) sayılmışlardır ki, bunlar "döl

¹⁰ Betris el-Bustani'nin *محيط المحيط* 'ında da aynı izah vardır, c. II, sah. 1578.

¹¹ Bu adete dair mufassal malûmat için Prof. A. Caferoğlu'nun yukarıda mezkûr etüdünde bk. sah. 103-104.

¹² Kilisli, 34; O. Şayık Gökyay, 22.

¹³ Prof. A.-Z. Velidi Togan, İbn-Fadlan's Reisebericht, metin 11, tere, 21, Exk. §. 21, a.

¹⁴ W. Barthold, *Otçet*, 81, 90.

alma,, gibi ilkel âdetleri çok eski devirlerde, tarihin karanlık delhizlerinde bırakmışlardır. Fakat ormanlık ve dağlık bölgelerde ilkel yaşama şartlarını henüz değiştiremeyen bazı oymaklar son devirlere kadar çok eski geleneklerin izlerini muhafaza etmişlerdir.

Türk kadınlığının ismet ve iffeti hakkında tarihî kaynakların verdiği haberlerle son yüzyılda toplanan etnografya materyalleri arasındaki tezatlar ancak böylece izah edilebilir.

Bu makalemizde ileri sürdüğümüz mutaleaları şöyle hülâsa edebiliriz:

1. Evlâtlık, eski devirlerde ancak yabancı boylardan alınmıştır. Orta Asya ve Sibirya göçebe kavimlerinin evlâtlık edinme törenlerinde muhafaza edilen unsurlar bunu isbat ediyor.

2. Evlâtlık edinme müessesesinin menşei, kölelik müessesesi değil, iptidâî topluluklarda "meşru,, sayılan "döl alma,, âdetidir. Bu âdet, çok ilerlemiş tarihî devir topluluklarında (Romalılar'da, Araplar'da) bile açık olarak tatbik edilmiştir.